

Шовкопляс І.Г., Пашкевич Г.О.

Shovkoplyas I.G., Pashkevych G.O.

ДОБРАНІЧІВСЬКА СТОЯНКА

DOBRANICHIVKA SITE

Стаття написана у 70-х роках минулого століття, але не була надрукована через несприятливі обставини в житті І.Г.Шовкопляса. Як відомо, 1973 р. він був звільнений – із політичних мотивів – з Інституту археології АН УРСР і фактично позбавлений можливості працювати в галузі палеоліту. Екземпляр статті був віднайдений Г.О.Пашкевич у власному архіві і переданий до редколегії «Кам'яної доби України».

Відкрита у 1952 р. пізньопалеолітична стоянка біля с.Добранічівка Капустинської сільради Київської області, досліджувались Палеолітичною експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом І.Г.Шовкопляса в 1953, 1967, 1969, 1970 та 1973 рр. У розкопках стоянки брали участь співробітники Інституту зоології АН УРСР І.Г.Підоплічко та Н.Л.Корнієць. Розкрито було всю площу поширення культурних залишків (близько 2 тис. кв.м). Встановлено вік стоянки – пізньомадленський час, близько 12 тис. р. тому.

Стоянка знаходилася свого часу на поверхні мисоподібного виступу другої надзаплавної тераси лівого берега р.Ташанки, при впадінні її в долину р.Супой – лівої притоки Дніпра. Місце стоянки мало нахил з північного сходу на південний захід, було відкритим на південь та захищеним із півночі.

Культурні залишки залягали у верхній частині шару лесу, на глибині 2,0-2.5 м від сучасної поверхні, (на висоті близько 16 м над рівнем сучасної заплави Ташанки). Узагальнений геологічний розріз на місці стоянки під час розкопок мав наступний вигляд:

- 1.Сучасний чорноземний ґрунт, частково знятий (0.90м).
- 2.Лес палево-жовтий (0.90м).
- 3.Культурний шар (0.20м).
- 4.Лес палево-жовтий (3.00м).
- 5.Викопний ґрунт жовто-бурий (0.20м).
- 6.Лес палевого кольору (0.70м).
- 7.Валунна глина (морена) (5.00м).
- 8.Суглинок жовтий (1.40м).
- 9.Суглинок сизий, озерний (2.60м).

Викопний ґрунт нижче культурного шару зіставляється А.О.Величком з брянським викопним ґрунтом (Шовкопляс 1955, с.32-45; 1972, с.177-188; Шевченко, Шовкопляс 1982, с.16-20). В.А.Дубняк та Г.О.Пашкевич визначають його як дофінівський, зіставляючи

брянський ґрунт з витачівським (за М.Ф.Векличем) (Величко, Губонина, Морозова 1963, с.619-622; Веклич 1968), і вважають, що культурний шар Добранічівської стоянки був прив'язаний до прошарку ембріонального ґрунту в причорноморському лесі, потужність якого на різних ділянках коливалася від 0.2 до 0.5 м (Дубняк, Пашкевич 1975, с.57-58; Пашкевич, Дубняк 1978, с.69-85).

Спорово-пилковий аналіз зразків лесу та ембріонального ґрунту показав різницю їх складу. Так, в утворенні спектрів, виділених для зразків з лесу, головна роль належить пилку трав (до 95%). Серед них велике значення мають злаки та осокові. Чимало пилку різнотрав'я, представленого родинami *Fabaceae*, *Brassicaceae*, *Rosaceae*, *Linaceae*, *Convolvulaceae*, *Caryophyllaceae*, *Ranunculaceae*. Багато також пилку полинів та лободових. Натомість пилок деревних порід нечисленний: визначено пилок сосни, вільхи, берези, верби. У групі спор переважають зелені мохи *Bryales*. Невеликою кількістю представлено спори папоротей *Polypodiaceae*, а також дифазіума сплющеного (*Diphysium complanatum*), лікоподієли заплавної (*Lycopodiella inundata*), плаунка плауновидного (*Selaginella selaginoides*).

Незначний вміст пилку дерев, перевага пилку трав у складі спорово-пилкових спектрів, наявність пилку галофітів, таких, як *Helianthemum*, *Scabiosa*, *Cichorium*, *Euphorbia* та степових рослин – *Kochia prostrata*, *Artemisia scoparia*, *A.dracunculus*, *Chenopodium botrys* вказують на значну відмінність рослинного покриву часу формування лесової товщі від сучасного, характерного для лісостепової зони. У рослинному покриві головну роль відігравали степові різнотравно-злакові угруповання. В їхньому складі багато геліофітів та ксерофітів. Пошмпені також солонцюваті луки. Присутність спор плаунка плауновидного – представника холодолюбної арктобореальної флори, свідчить про холодні та

континентальні умови, в яких проходило формування лесової товщі.

За час тимчасового покращення кліматичних умов сформувався своєрідний ембріональний ґрунт, який нагадує сучасні бурі лісові ґрунти холодних фацій. У ґрунті простежується гумусно-аккумулятивний горизонт, який представлено бурувато-палевим суглинком. Потужність ґрунту невелика – від 0.2 до 0.5 м, і зустрічається він лише на окремих ділянках в лесі, в інтервалі від одного до 2.3 м на різних глибинах від сучасної поверхні.

У складі спорово-пилкових спектрів ембріонального ґрунту, в порівнянні з лесом, значно зростає значення пилку дерев (до 34%), більш розмаїтим стає їх склад. Переважає пилка сосни, зустрічається також пилка ялини. У невеликій кількості відмічено пилка вільхи та берези. Знайдено також пилка широколистяних порід. Це – поодинокі зерна дуба та липи. У групі пилку трав переважає різнотрав'я, серед якого багато представників родин *Rosaceae*, *Rubiaceae*, *Brassicaceae*, *Lamiaceae*, *Fabaceae*. Багато пилку трав та осокових. Різнотрав'я має мезофітний характер. Але відмічено тут також пилка ксеро- та галофітів з родини *Chenopodiaceae*. Є також пилка представників водних та прибережно-водних ценозів – *Sparganium*, *Potamogeton*, *Nymphaea*. Склад спор дуже різноманітний. Разом зі спорами зелених та сфагнових мохів у значній кількості знайдені спори папоротей родини *Polypodiaceae*. Поодинокі представлені спори гронанок – півмісячної (*Botrychium lunaria*) та північної (*B. boreale*). Постійно присутні у спектрі спори плауна звичайного (*Lycopodium clavatum*) та лікоподієли заплавної (*Lycopodiella innundata*), зрідка – плаунка плауновидного.

У прошарку ембріонального ґрунту є велика кількість рослинних решток, що пов'язано, очевидно, з господарською діяльністю давньої людини. Визначені серед решток кора та деревина берези й вільхи, кора сосни, корінці осок та очерету, паренхіма водних рослин.

Описані вище зміни в складі спорово-пилкових спектрів відбивають ті коливання клімату, які мали місце при формуванні товщі лесу. Потепління, що знайшло відображення в спектрах з ембріонального ґрунту, викликало формування більш різноманітного рослинного покриву і, як наслідок, ґрунту.

Для рослинного покриву цього часу характерною була розмаїтість, пов'язана з неоднорідністю рельєфу місцевості та ґрунтових умов. Ліси – переважно соснові, подекуди з

домішкою ялини – поширювалися на борових терасах та вододілах. Вони мали добре розвинений трав'яний покрив. У складі лісів зрідка зустрічалися дуб та липа. Сухі, підвищені, з добре дренованими ґрунтами місця займала степова рослинність з участю ксерофітів, а в пониженнях – мезофітне різнотрав'я. Присутність пилку *Eurotia ceratoides* свідчить про наявність перигляціальних ценозів. Біля водойм були поширені зарості вільхи та верби. Тут же були осокові та гіпнові болота.

Добранічівська стоянка була довготривалим поселенням однієї з груп пізньопалеолітичного населення Середнього Подніпров'я. Культурний шар на її площі містив виразні залишки невеликих зимових жител та вогнищ, місць обробки кременю та кісток (виробничих центрів) та ям – сховищ, заповнених кістками тварин. Усі ці об'єкти групувалися в господарсько-побутові комплекси, у центрі кожного з яких було житло. На стоянці знайдені та вивчені залишки чотирьох таких комплексів, майже аналогічних між собою. Невеликі скупчення кісток тварин, окремі вогнища та місця обробки каменю й кісток зустрічались на стоянці і поза такими комплексами.

Залишки жител мали заокруглені у плані (діаметром близько 4 м) скупчення кісток мамонта, використаних свого часу при їх спорудженні. По краях таких скупчень знаходились найбільші кістки, які подекуди зберегли своє положення у давній будівлі, утворюючи майже суцільну огорожу, з розривом у місці входу до житла. У середині скупчень знаходились менші, більш легкі кістки. Вивчення таких скупчень дозволило відтворити характер пізньопалеолітичних жител Добранічівської та багатьох інших стоянок. Вони мали вигляд заокруглених будівель типу північних чумів, стіни яких складалися з дерев'яних жердин, вкритих шкурами та обкладених кістками тварин. Найбільшими кістками мамонта обкладались нижні ділянки похилих стінок жител, меншими й легшими – вищі частини. Кількість кісток у скупченнях завжди була більшою в їх північно-східній половині, де обкладка стін жител була щільнішою – для захисту від холодних північних та східних вітрів у зимову пору року. На підлозі житла знаходилося невелике округле вогнище, лінзоподібне заглиблення якого на момент розкопок завжди було заповнене кістками, вугликами та золою.

Великі вогнища за межами жител завжди знаходилися в місцях обробки каменю та кісток

і мали не тільки побутове, але й виробниче призначення. Їх залишки виглядали як значне скупчення кісткових вуглинок та золи. У місцях виробничих центрів знаходилась велика кількість роздробленого каміння та дрібних уламків розколотих кісток тварин, у тому числі зі слідами обробки.

Ями-сховища різних розмірів містили велику кількість різноманітних кісток мамонта та інших тварин. Деякі з них мали сліди погризів хижаками. Наявність у ямах кісток, що не містили на собі м'яса (бивні та окремі ребра мамонта) свідчать про те, що вони (ями) були сховищами матеріалів для різноманітних господарчих, побутових та виробничих потреб жителів стоянки (Шовкопляс 1971, с.13-21).

Для прикладу коротко наведемо характеристику залишків одного з таких господарчо-побутових комплексів Добранічівської стоянки, який складався з наземного житла з вогнищем у центрі, двох вогнищ поза межами житла, двох місць обробки каменю й кісток і чотирьох ям-сховищ, заповнених кістками мамонта та інших тварин. Ці об'єкти були оточені ділянками культурного шару, зовнішні границі якого чітко обмежували площу господарсько-побутового комплексу на стоянці, відділяючи її від інших таких же комплексів.

Рештки житла представлені значним скупченням кісток тварин, головним чином мамонта, найбільші з яких були розміщені по краю, а менші – посередині. Частина великих крайових кісток зберегла своє первісне вертикальне, ледь нахилене до центру положення. Свого часу вони були вкопані в землю нижніми частинами, зокрема черепа. Носові кінці останніх були повернуті до центру рівними (пласкими) лобовими ділянками.

Посередині житла знаходилося невелике вогнище діаметром близько 70 см, лінза якого досягала в центрі 17 см. Північна половина заглиблення вогнища була оточена двома великими тазовими кістками мамонта, внутрішні поверхні яких обгоріли під дією вогню. Заглиблення вогнища було заповнене кістковими вугликами та золою.

На південний захід та північний захід від житла знаходилися великі округлі вогнища, діаметром близько 1.7 та 1.2 м, розміщені на давній поверхні площі стоянки без помітних заглиблень. На їх місці збереглася значна кількість кісткових вуглинок та золи, місцями у вигляді щільного шару товщиною до 12 см.

Поруч із цими вогнищами були влаштовані місця обробки каменю та кісток – виробничі центри. Вони представлені значними скупченнями дрібних предметів – розколотого каміння та дрібних уламків кісток тварин, що були побічними продуктами виготовлення знарядь праці та інших виробів із цих матеріалів.

До складу комплексів входило чотири ями-сховища, розмірами 2.5 x 1.7 м, 2.1 x 1.5 м, 2.3 x 1.6 м та 2.3 x 1.25 м, доверху заповнені значною кількістю різноманітних кісток тварин, інколи частково використаних.

У ході розкопок стоянки добуто велику кількість різноманітних предметів: кісток тварин та каменів різних порід на всіх етапах їх використання та обробки при виготовленні знарядь праці, побутових предметів та інших виробів.

Кам'яна сировина, що використовувалася мешканцями стоянки, в основному має місцеве походження – зустрічається в шарах валунного суглинку (глини) та піску. Це – граніт та гнейс, кварцит та пісковик і особливо кремій, який був висхідним матеріалом для виготовлення знарядь праці. Всього зібрано близько семи тисяч розщеплених кременів, у тому числі близько 700 знарядь. Виготовлені з невеликих жовен-заготовок, вони мають переважно невеликі розміри (2-7 см) і використовувались в роботі, мабуть, за допомогою дерев'яних та кістяних руків'їв. Крем'яні знаряддя представлені різцями та скребокками різних типів, ріжучими вістрями, проколками, пластинками з притупленим краєм та ін. Зустрінуті й комбіновані знаряддя. Поряд із кременем при виготовленні таких виробів використовувався також гірський кришталь – як у його звичайному прозорому різновиді, так і в димчастому (так званий моріон або раух-топаз). Він не зустрічається в околицях стоянки, і, як вважають геологи, скоріш за все був принесений із правобережжя Дніпра, куди мешканці стоянки робили епізодичні мисливські експедиції. Не місцевим є також зустрінутий на стоянці бурштин, що походить, можливо, з того ж правого берегу Дніпра, північніше Києва.

На багатьох ділянках стоянки та в різних її об'єктах зустрічалися кістки й роги тварин з різноманітними слідами обробки та утилізації. Це – розколоти уздовж та розчленовані впоперек бивні мамонта й роги північного оленя, ребра тварин із вирізаними їх ділянками. Серед закінчених виробів з кісток та рогу заслуговує на увагу серія клиноподібних знарядь із стінок трубчастих кісток мамонта, та молоткоподібні

інструменти з рогів північного оленя, заготовка для межила з ребра мамонта, набір проколок з трубчастих кісток дрібних тварин. Зустрінуті також землекопне знаряддя з великого ребра мамонта, зрізане з обох боків, сокироподібний інструмент та випрямляч (“жезл начальника”) з бивнів мамонта.

До культових предметів належить частково обламана у верхній частині невелика (9 см) стилізована жіноча статуетка, виготовлена зі шматка бурштину. За характером стилізованої передачі жіночої фігури вона близька до деяких статуеток із Мізинської стоянки, виготовлених з бивня мамонта (Шовкопляс 1975, с. 234).

У культурному шарі стоянки зустрічалася також вохра та інтенсивні сліди її розмиву.

Основою господарської діяльності мешканців Добранічівської стоянки були мисливство на оточуючих їх тварин та збиральництво рослинних їстівних ресурсів. До продуктів збиральництва слід віднести також кістки

природньо загиблих тварин, які використовувались мешканцями стоянки як своєрідний будівельний матеріал, поливо або сировина для виготовлення різноманітних виробів. Переважно такі, зібрані кістки, і заповнювали ями-сховища. Вони ж, очевидно, переважали і в конструкціях жител.

Кістки тварин складають найбільшу за об’ємом і другу за чисельністю (після кам’яних артефактів) групу знахідок на площі стоянки. Враховано близько 3 тис. кісток різних тварин. Насправді їх на стоянці було значно більше. Залишилась неврахованою частина кісток в об’єктах (скупчення на місці житла, декілька ям-сховищ), залишених у незайманому вигляді в якості музейних експонатів. Частину кісток втрачено при руйнуванні одного з комплексів до початку розкопок на стоянці.

Видовий склад фауни стоянки, кількість кісток та число особин тварин характеризуються наступним чином:

Види тварин:	Кількість кісток	Число особин
Мамонт	2766	91
Північний олень	30	5
Песець	64	7
Вовк	53	3
Ведмідь	13	1
Вівцебик	2	1
Шерстистий носоріг	2	1
Зубр	2	1
Лисиця	2	1
Бабак степовий	4	1
Заєць	3	2
Росомаха	1	1
Біла куріпка	1	1
Всього	2943	116

З таблиці видно, що основною промисловою твариною для мешканців стоянки був мамонт. Залишки північного оленя представлені знаряддями праці з його рогів (так звані сокири). Рідкісною знахідкою є череп бурого ведмеда. Песців, кістки яких нерідко знаходились в анатомічному порядку, та вовків, можливо, здобували заради шкур для хутряного одягу. Поодинокість кісток зубра, вівцебика,

шерстистого носорога та росомахи слід, очевидно, пояснити полюванням на них далеко від місця стоянки.

Господарсько-побутові комплекси Добранічівської стоянки були чітко відокремлені один від одного ділянками, які практично не містили культурних решток. Кожний такий комплекс належав, очевидно, окремій групі мешканців стоянки. Найімовірніше, це були давні

родинні парні сім'ї, з яких склалися родові общини, що населяли пізньопалеолітичні стоянки.

Вважаючи, що кожний такий комплекс є самостійним господарчо-побутовим утворенням, можна вважати, що господарче та побутове життя в епоху пізнього палеоліту здійснювалось вже посімейно, хоча й усередині родової общини. Загальнообщинними могли лишатися тільки найбільш трудомісткі операції, що вимагали спільних зусиль усіх або частини мешканців стоянки, як, наприклад, облавне мисливство на великих тварин або захист від нападу інших общин.

Окремішні групи людей – парні сім'ї – були невеликими за числом їх членів, про що мають свідчити невеликі житла. Виходячи з однакового розміру та складу об'єктів господарчо-побутових комплексів, такі сім'ї були майже однаковими за числом мешканців.

ЛІТЕРАТУРА

Веклич М.Ф. Стратиграфия лессовой формации Украины и соседних стран. – К.: Наук. думка, 1968. – 238 с.

Величко А.А., Губонина З.Н., Морозова Т.Д. О возрасте перигляциальных лессов и ископаемых почв по материалам изучения озерно-болотных обложений у с.Мезин // Доклады АН СССР. – Т.150. – № 3. – 1963. – С.619-622.

Дубняк В.А., Пашкевич Г.О. Вік та природні умови часу існування Добранічівської пізньопалеолітичної стоянки // Матеріали до Третього з'їзду Географічного товариства УРСР. – 1975. – С. 57-58.

Корниец Н.Л., Гладких М.М., Величко А.А., Антонова Г.В., Грибченко Ю.Н., Зеликсон Э.М., Куренкова Е.И., Халчева Т.А., Чепалыга А.Л. Межирич // Археология и палеогеография позднего палеолита Русской равнины. – М., 1981. – С.106-119.

Левицький І.Ф. Гінцівська палеолітична стоянка // Палеоліт і неоліт України. – 1947. – Т.1. – С.205-231.

Над ділянкою стоянки з добре збереженими залишками одного з її господарсько-побутових комплексів (залишки житла з вогнищем, вогнище поза межами житла, місце обробки каменю та кістки, чотири ями-сховища з кістками мамонта) споруджено спеціальний павільйон. Він є основою експозиції унікального археологічного музею “Добранічівська стоянка”, відкритого для відвідувачів у 1977 році. У ньому експонуються також документальні креслення та фото всіх об'єктів інших комплексів стоянки і найкращі вироби з каменю, кістки та бурштину, добуті під час розкопок (Шовкопляс 1981, с. 26-27).

За складом та характером культурних залишків, у тому числі залишків господарчо-побутових комплексів, Добранічівська стоянка багато в чому подібна і навіть ідентична до найближчих до неї за часом та територією Гінцівської стоянки на Полтавщині (Левицький 1947, с.205-231) та Межирицької на Черкащині (Пидопличко 1976; Корниец, Гладких, Величко и др. 1981, с.106-119).

Пашкевич Г.А., Дубняк В.А. Палеогеографическая характеристика разреза с.Добраничевка // Использование методов естественных наук в археологии. – К., 1978. – С.69-85.

Пидопличко И.Г. Межиричские жилища из костей мамонта. – К.: Наук. думка, 1976. – 240 с.

Шевченко А.И., Шовкопляс И.Г. Палеолит Киевского Приднепровья // (Препринт), Ин-т геол. наук АН УССР - К., 1982. – С.16-20.

Шовкопляс И.Г. Добраничевская палеолитическая стоянка // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. – Вып.59. – 1955. – С.32-45.

Шовкопляс И.Г. Господарсько-побутові комплекси пізнього палеоліту // Археологія. – 1971. – Вип.3. – С.13-21.

Шовкопляс И.Г. Добраничевская стоянка на Киевщине // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 185. – 1972. – С.177-188.

Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. – К., 1975. – С.234.

Шовкопляс И.Г. Подорож у давнину // Соціалістична культура. – 1981. – № 7. – С.26-27.

Shovkoplyas I.G., Pashkevych G. A.

Dobranichivka site

Proposed paper was written in 70-s of the last century, but was not published due to adverse circumstances in life of I.G.Shovkoplyas. As it is known, in 1973 he was dismissed – on political motives – from the Institute of archaeology of Academy of sciences of the Ukrainian SSR and, in fact, lost the opportunity to work in field of Paleolithic studies. Copy of this paper was found by G.A. Pashkevych in her own archives and was transferred to the Editorial Board of the “Kamyana doba Ukrainy”.